

ESZTER TAMASKÓ
(Rijeka, Hrvatska)

***„nema take u jamerike ni u szvoj madzarske szamo j ima
u dusnoku taku ko ti”***

**Neke jezične osobitosti dušnočkoga rackog govora
u pismima iseljenika¹**

Sažetak: Rad se bavi rijetkim pisanim tragovima dušnočkoga rackog govora, sačuvanim u emigrantskim pismima iz 20. stoljeća. Analizira se pet pisama dvojice pošiljatelja, nastalih u SAD-u, koja su pisana rackim govorom, ali mađarskim grafijskim sustavom. Uz prikaz pošiljatelja, konteksta nastanka i sadržaja pisama korpus potvrđuje niz fonoloških, morfoloških i leksičkih značajki slavonskoga dijalekta kao i primjere mađarskog i sporadično engleskog utjecaja na dušnočki racki govor. Ovaj mali korpus nudi jedinstven uvid ponajprije u jezične osobitosti dušnočke racke zajednice, a posredno i u njezinu kulturnu i identitetsku baštinu.

Ključne riječi: Dušnok, slavonski dijalekt, racki govor, emigrantska pisma, jezična baština

Uvod

Dušnok je naselje u južnoj Mađarskoj u kojemu od 18. stoljeća živi hrvatska zajednica čiji pripadnici sebe nazivaju Racima. Međutim, „s obzirom na to da su katolici, naziv Rac može biti varljiv. Ne radi se o Srbima, nego o starijoj hrvatskoj skupini koja se doselila iz Slavonije. Njihov arhaični hrvatski govor hrvatsko jezikoslovlje smatra vrijednom jezičnom baštinom” (BARICS 1998: 19; prijevod autorice). Dušnočki racki govor pripada arhaičnom slavonskom dijalektu podravskog tipa te čuva brojne osobitosti koje ga razlikuju ne samo od standardnog jezika nego i od drugih hrvatskih govora u okolini. Podrazumijeva se da je dugotrajan kontakt s mađarskim jezikom ostavio tragove na svim jezičnim razinama, no uz to govor je sačuvao brojne arhaične elemente koji u hrvatskim govorima više ne postoje.

Racki je od druge polovice 18. stoljeća bio dominantan jezik sela: sve do sredine 20. stoljeća bio je materinski jezik većine Dušnočana, dok su mađarski najčešće počeli učiti tek u osnovnoj školi. Govor se stoljećima prenosio s generacije na generaciju gotovo isključivo usmenom predajom. Školovanje se odvijalo na mađarskom jeziku – iako su učitelji morali poznavati i „ilirski” – pa se racki nije koristio ni u nastavi ni u administraciji niti je imao svoje tiskane

¹ Izvorni znanstveni rad

publikacije. Dakle, racki nikad nije imao standardizirani oblik. Nadalje, i opća razina pismenosti bila je znatno niža nego danas. Prema popisu iz 1900. godine u Dušnoku je od 3443 stanovnika tek nešto više od polovice znalo čitati i pisati (BÁRTH, BÁRTH 2011: 271). Zbog toga pisani tragovi rackoga govora ostali su izuzetno rijetki.

Jedine prilike kada su Dušnočani bili prisiljeni koristiti racku pisanu riječ vezane su uz udaljenost od obitelji. Početkom 20. stoljeća mnogi su na kraće ili dulje vrijeme napustili selo, a osobito su značajne bile migracije u Sjedinjene Američke Države. U doba kada nije bilo interneta ni telefona jedini način komunikacije s obitelji bila su pisma koja su često tjednima putovala preko oceana. Emigracija iz Dušnoka bila je toliko izražena da je 1906. čak i županijska uprava pokrenula ispitivanje njezinih uzroka: prema podacima, radilo se o više od stotinu ljudi (ÁCS, KOTHENCZ 2011: 276). Može se pretpostaviti da je tada nastalo više pisama na rackom govoru, iako se do danas sačuvalo tek nekoliko primjeraka. Upravo zbog svoje rijetkosti ti su spomenici od osobite važnosti za znanstvena istraživanja.

Korpus i metodologija

Korpus ovoga rada na temelju kojega ćemo prikazati nekoliko značajki dušnočkog rackog govora čini pet emigrantskih pisama napisanih na tome govoru. Riječ je o jednom pismu iz 1912. godine čiji je pošiljatelj József Drobljen te o četiri pisma Józsefa Ballóa nastala između 1958. i 1971. godine. Prvo, ujedno i najstarije pismo pronašla je profesorica Klára dr. Bajuszné Szabó tijekom školske akcije skupljanja papira i spasila ga od uništenja, dok se Ballóova pisma čuvaju u obitelji njegovih potomaka, koji su ih ustupili istraživačima. Uz same tekstove sačuvane su i fotografije s kratkim natpisima na rackom, što dodatno obogaćuje korpus.

Tekstovi su zapisani mađarskim grafijskim sustavom. Iako u ovome radu ne donosimo cijela pisma, odabrane citate prikazujemo u obliku vjerne transliteracije: prenesene su sve pravopisne osobitosti i nedosljednosti izvornika (spajanje riječi, uporaba velikih i malih slova, interpunkcija, pogreške i omaške²) tako da se citati prikazuju upravo onako kako su ih autori zapisali.

Metodološki najprije predstavljamo pošiljatelje, kontekst nastanka i kratki sadržaj njihovih pisama. Potom potvrđujemo dijalektalnu pripadnost dušnočkoga rackog govora na temelju pisama i ističemo nekoliko značajki slavonskog dijalekta potvrđenih u korpusu te izdvajamo primjere mađarskog i sporadično engleskog utjecaja. Dakle, u analizi uz grafijsko-ortografske elemente obrađeni su fonološki, morfološki i leksički oblici pri čemu se posebna pozornost posvećuje arhaičnim crtama i kontaktološkim pojavama.

² Ovdje se pod „pogreškama i omaškama” ne podrazumijevamo odstupanja od standarda, nego tehničke omaške u rukopisu (npr. *forit* umjesto *forint*, *dojdo* umjesto *dojde*, *szto* umjesto *sztobom* itd.), koje nisu sastavni dio samoga govora.

Etička dilema

Prije same analize potrebno je ukratko osvrnuti se na etičku dimenziju objavljivanja privatne korespondencije. Takvi tekstovi otvaraju pitanja granice između privatnog i javnog: iako formalno ne potpadaju pod zaštitu autorskih ili osobnih prava, opravdano je pitati smije li se intimna prepiska učiniti dostupnom široj javnosti. U ovome su slučaju prevagnuli razlozi očuvanja jezika i kulturne baštine. Pisma su jedinstveni dokumenti dušnočkog rackog govora koji je danas na rubu nestajanja, a osim vrijednih jezičnih podataka donose i uvid u društveni kontekst te svakodnevicu iseljenika. Budući da ne sadrže povjerljive niti osjetljive podatke koji bi mogli narušiti dostojanstvo pošiljatelja ili primatelja, njihova se objava može smatrati opravdanom i korisnom za istraživanja.

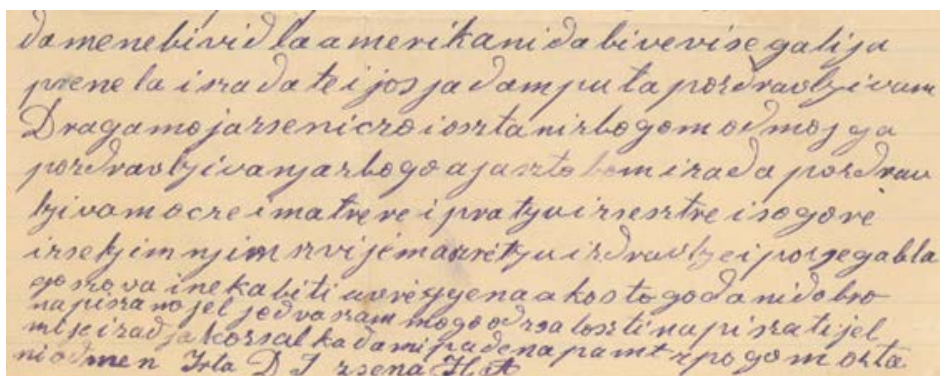
Kontekst nastanka i sadržaj pisama

Kada želimo razumjeti ili analizirati osobne tekstove poput obiteljskih pisama, nužno je poznavati i životne okolnosti njihova nastanka i čitanja (STOLAC 2005: 110). U nastavku stoga donosimo sažet prikaz autora pisama, njihovih obiteljskih veza i konteksta nastanka, što može pridonijeti potpunijem razumijevanju ovih tekstova.

Prvi autor, József Droblyen (1879.–1956.) rođen u Dušnoku, radio je kao poljoprivrednik i 1904. godine oženio Dušnočanku Annu Hodován. Nakon smrti njihova jedinoga djeteta 1911. odlučio je već sljedeće godine otputovati u Ameriku iz Rijeke brodom *Carpathia* koji je samo mjesec dana ranije spašavao preživjele s *Titanica*. Na putničkoj listi József Droblyen označen je kao Mađar, a njegova je etnička pripadnost administrativno vođena kao mađarska. (FamilySearch: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9TH-PG9D?view=index>) Iz Akrona (Ohio) poslao je supruzi pismo 11. listopada 1912., a nakon kratkotrajnog boravka vratio se u rodno selo, gdje je živio do smrti. Njegovo pismo danas predstavlja najstariji poznati tekst napisan dušnočkim rackim govorom. Tematski je vezano uz svakodnevni život: govori o novcu koji šalje kući za podmirenje dugova, o poslovima oko kuće i obiteljskim stvarima. Istodobno izražava zabrinutost – stalno razmišlja kako bi mogao zaraditi više – te predbacuje supruzi da ga uznemirava pričama i, po njegovu mišljenju, ne gospodari ispravno zemljom. U tekstu snažno odjekuje i čežnja za domom: Droblyen nostalgično i s tugom opisuje težinu američkog života i udaljenost od domovine, naglašavajući da, da mu je prvi put bilo jednako teško, nikada više ne bi ponovno krenuo na put: „*pa u moju domovinu otit i ne znas da mi je tako mrzko u njoj biti da mi tako prvi puta bilo ko kako mi szada nikada me ne bi vidla amerika ni da bi ne vise galija prenela...*” Čežnja za rodnim selom i voljenom ženom posebno se očituje u rečenici „*Draga moja nikad ne szaboravlyena zsenicza kolubicza nema take u jamerike ni u szvoj madzarske szamo j ima u dusnoku taku ko ti.*”

Drugi pošiljatelj, József Balló (1893–1973) iselio se 1913. u Sjedinjene Američke Države, gdje se oženio također Dušnočankom i osnovao veliku

obitelj s desetero djece. Za razliku od Droblyena, trajno se nastanio u Americi i radio kao tvornički radnik. Već 1924. podnio je zahtjev za američko državljanstvo odrekavši se mađarskoga. U jednom je dokumentu na engleskom jeziku njegova narodnost bila označena kao *Serbian*, a pretpostavlja se da su američke vlasti termin *rác* prevodile kao *Srbin*. (FamilySearch: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6V-2S2J-L?view=index>). U popisima stanovništva sam je, pak, naveo da mu je materinski jezik mađarski te da se u obitelji koristio mađarskim, iako je svoja pisma dosljedno pisao na rackom jeziku, ističući da mu je čitanje na mađarskom teže nego na rackom. Njegova kasnija pisma bila su upućena sestrama i nećakinji u Dušniku. Sadržajno su emocionalno smirenija od Droblyenova i usredotočena na obiteljske događaje – brakove, bolesti, odrastanje djece: „*A osztala decza fala bogu szu prilicsno fala Bogu ja niszam bas dobro dojdomi u glavu mutno viseput i sztaréji szam. Februara 15. navršijo 76. godin.*” Balló je često prilagao i fotografije s natpisima na rackom jeziku.

Slika 1. Detalj iz pisma Józsefa Droblyena iz 1912.

Piszano Oktobra 25. 1965
 Draga szesztro moja tako
 stvi idelica it tvoj muzs
 szeljemvam od ragog Boga
 svaka dobra koštam szehi
 Draga Ano elobizavam Piszano
 od tebe iszestam razumija
 elassi bila szamatanovim
 vinkom radujem szel. elassom
 Pozdrav Penzemu lepog
 i ja imam szelzei elavasz
 vidim Ali Glavnoje dasze
 Vidimo Gore dijeimati
 i Otocsz nash. Daznu szno
 elape matimo Bogu danem
 da snage elavim mozem
 atat Dokraja. Deca szu

Slika 2. Detalj iz pisma Józsefa Ballóa iz 1965.

Jezična analiza pisama

Epistolarni obrasci i grafijsko-ortografske značajke pisama

Autori pisama poznavali su osnovne elemente epistolarnoga žanra: tipične uvodne i završne formule, uljudne izraze te često rabljene fraze u korespondenciji (STOLAC 2005: 113). Kao početne formule javljaju se datumi i mjesta pisanja, primjerice: *Aprila 23 – 1969 Piszano, Oktobra 11 dana, U Jakronu knyiga pisana 1912 godine*. Oslovljavanje je obilježeno klišejnim izrazima: *Szesztro draga moja, Draga szesztro moja, draga Matildko, Draga moja szesztro Ano, Falyem iszusza i majka marija, Draga moja nikada ne szaboravlyena zseno*. Jednako tako, u završnim dijelovima ponavljaju se ustaljene formule: *I oproszti falinge nase, Pozdrav oproszti ako stogod nije*

povolye, Zselyim ti od miloga moga szrétyu i zdravlye i bosjega blagoszova i da te ovaj moj red pizma najde u najbolyemu zdravlyu.

Pisma obaju pošiljatelja protkana su religijskim formulama (npr. „*Falyem Iszusza i Majka Marija*”), a kod Ballóa se čitavi odlomci oblikuju poput molitava, ponekad zauzimajući i veći dio sadržaja pisma: „*lépoje i ja imam zselyu dvasz vidim ali glavnoje dasze vidimo gore dé je i mat i otacz nas. Duzsniszmó dasze molimo Bogu danam da sznage davérni mozsemo osztat Dokraja*”. Takvi izrazi s jedne strane jasno odražavaju duboko religiozan svjetonazor dušnočke zajednice, u kojoj je vjera bila sastavni dio svakodnevice. No oni ne upućuju samo na osobnu pobožnost nego su i karakteristična žanrovska značajka tadašnjega epistolarnog stila. Za pisma s početka 20. stoljeća tipični su ponavljajući i stereotipni oblici obraćanja, vjerski nadahnute želje i zazivanje božjeg blagoslova (STOLAC 2005: 113) koji su služili kao kodificirani jezični obrasci pristojnosti, poštovanja i emocionalne povezanosti među dopisnicima. Iako su uporabom ovih formula autori pokazali određenu razinu pismenosti, njihova vještina pisanja upućuje na osnovno obrazovanje i na činjenicu da nisu redovito pisali.

Kako je navedeno u uvodu, cijeli je korpus pisan mađarskim grafijskim sustavom, što je, s obzirom na povijesne i društvene okolnosti, očekivano. Oba su autora odrasla u Dušniku, gdje im je racki bio materinski jezik te jezik doma i lokalne zajednice, dok su pismenost stjecali u mađarskoj školi. Stoga su pri bilježenju materinskoga jezika posegnuli za jedinim grafijskim sustavom kojim su raspolagali: mađarskim. U pismima pojedini mađarski grafemi predstavljaju hrvatske foneme na sljedeći način: sz bilježi hrv. s, s hrv. š, zs hrv. ž, ty hrv. ć, cs hrv. č, dzs hrv. dž, gy hrv. đ, dok ly u izgovoru odgovara hrv. j, ali ponekad i hrv. lj (usp. fonetska analiza). Fonem nj u mađarskom se jeziku označuje grafemom ny; u pismima Józsefa Ballóa taj je oblik dosljedno primijenjen, dok se u Droblyenovu pismu bilježi određena varijacija između mađarskog ny i hrvatskog nj, a na pojedinim mjestima rukopis nije dovoljno čitak da bi se to s potpunom sigurnošću moglo utvrditi. Uporaba grafema cz umjesto c upućuje na stariji pravopis.³ Što se tiče samoglasnika, iako mađarski jezik ima čak četrnaest samoglasnika, u pismima nalazimo tek onih pet koji postoje i u hrvatskom jeziku, uz é, koji redovito stoji na mjestu refleksa jata (*razuméjo, pré, lépo*), ponekad i na mjestu -i instrumentala u ženskom rodu (*Ané, kugyé*), ali i u drugim pozicijama (*englészki*).

Tekstovi su oblikovani poput neprekinutoga tijeka misli; sadržajne cjeline slijede logiku govorenoga jezika, a rečenice se često ne razgraničuju jasno. Zbog izostanka ili nedosljedne uporabe interpunkcije teško je odrediti gdje završava jedna, a počinje druga misao. Uočljiv je i niz pravopisnih pogrešaka i omaški. Česte su zamjene glasova, primjerice dosljedna uporaba gy umjesto

³ Mađarski je školski pravopis iz 1903. godine već propisao jednostavniji oblik c umjesto cz, no autori su svoje osnovno obrazovanje stekli ranije, što objašnjava arhaične zapise (DEME 1950: 82)

mađarskog *ty* za hrvatski fonem *ć* (npr. *kugye* umjesto *kutye*, hrv. 'kuće'). Tipične su i zamjene zvučnih i bezzvučnih glasova, naprimjer *z* i *sz* (*zkupa* umjesto *skupa*, *szaboravit* umjesto *zaboravit*), kao i *b* i *p* (*pratyá* umjesto *bratyá*, *sboralovati* umjesto *sporalovat*). Granice između riječi često se brišu: gramatički povezane riječi pišu se spojeno (npr. *izove* umjesto *iz ove*), a enklitike se redovito spajaju s glagolom (npr. *szamsze*). Takav način zapisa možemo tumačiti i kao vjernu refleksiju izgovorne prakse. Spajanje riječi u pisanoj formi pokazuje da su autori određene izraze doživljavali kao jedinstvenu izgovornu cjelinu, što upućuje na sklonost dušnočkoga govora povezivanju nenaglašenih i naglašenih elemenata unutar jedne fonetske jedinice. Takva se pojava podudara sa Stepanovićevim opažanjima o akcentuacijskom sustavu dušnočkoga govora, koji bilježi pomicanje naglaska s krajnjih slogova prema početnima (STEPANOVIĆ 1986: 66).

Iako dragocjen izvor, pisma su zbog tih osobitosti zahtjevnija za čitanje i razumijevanje.

Dijalektna obilježja

Pisma su napisana dušnočkim rackim govorom, čije se jezične osobitosti jasno prepoznaju u tekstu, što ih čini osobito vrijednim izvorom za dijalektološka istraživanja. Sačuvala su brojne značajke govorenoga jezika te približavaju način na koji su Dušnočani govorili početkom 20. stoljeća.

U analiziranim pismima potvrđena je uporaba štokavske zamjenice *što* (*sto pré, stogoda*), koja je jedno od temeljnih obilježja štokavskih idioma. Za daljnju klasifikaciju štokavskih govora uobičajeno se primjenjuju tri kriterija: stupanj razvoja akcentuacije, refleksi jata te šćakavizam ili štakavizam (LISAC 2003: 29). Prvi kriterij odnosi se na naglasni sustav. Prvi se kriterij odnosi na naglasni sustav, koji u pisanim tekstovima možemo pratiti tek djelomično, ponajprije prema načinu zapisivanja riječi. Ipak, na temelju tih primjera (usp. prethodni odlomak), kao i podataka iz stručne literature, jasno je da dušnočki govor čuva staroštokavsku akcentuaciju. (STEPANOVIĆ 1986: 66). Preostala dva kriterija u korpusu su jasno potvrđena. U pismima se dosljedno pojavljuje ekavski refleks jata (*veruje, lépu, dvesztotine, csoveka, rozuméjo, uvek, pré, prenela, deczi, czélu, vérti, sztaréji, szo tema novczema*), a potvrđen je i refleks *šč* za praslavenski skupovi **skj* i **stj*, što pokazuje primjer *puzstaju*.

Na temelju ovih obilježja potvrđuje se da, prema glavnim jezičnim kriterijima, dušnočki racki govor pripada slavonskom dijalektu hrvatskih štokavskih govora, i to podravskom tipu (LISAC 2003: 29). Osim toga, u pismima se jasno prepoznaju i druge značajke slavonskog dijalekta. Infinitiv se, primjerice, većinom pojavljuje u krnjem obliku, bez završnog fonema *-i* (*szlavit, osztat*), iako imamo primjere i na završni *-i* (*kupiti, szaboraviti, podivaniti*). U nekim primjerima zbog rukopisa teško je čak razlučiti je li riječ o infinitivu ili o vezniku *i* služeći za povezivanje rečeničnih dijelova i prijelaz prema sljedećoj misli. Nadalje, slijed dvaju nazala prekida se tako da skupina *mn* prelazi u *ml* (*mlogopot*). Uočava se pojava protetičkoga *j*- na početku riječi koje započinju

samoglasnikom (*Jakron, Jamerike*). Uz to, glas *j* umeće se i radi premošćivanja zijeva (*tvoje pismo dobijo, ja bi volijio*). Palatalizacija glasova *l* i *n* ispred *-i* također je redovita (*zselyim*). Na mjestu hrv. fonema *lj* u cijelom se korpusu dosljedno pojavljuje mađarski grafem *ly*, koji u mađarskom izgovoru odgovara fonemu *j* (*lyubav, bolye, volye, Izove dalyne zemlye*). Ova je pojava osobito vrijedna pažnje jer suvremena terenska istraživanja potvrđuju da se u dušnočkom rackom govoru fonem *lj* više ne ostvaruje, nego se reducira na *j*. Stepanović pak navodi da se takva pojava javlja samo u Baćinu, dok se u Dušnoku *lj* očuvalo. Stoga možemo pretpostaviti da se ta jezična promjena dogodila tijekom 20. stoljeća (STEPANOVIĆ 1986: 66). Slogotvorno *r* pojavljuje se samostalno (*mrzko, doszmrti*). Što se tiče fonema *h*, on u većini slavonskih govora nedostaje, a isti se obrazac vidi i u našem korpusu (*szve nyiove parove, oma*). Ipak, povremeno se pojavljuje u oblicima poput *hotyes*, u riječima mađarskoga podrijetla (*hibe, hasznéra 'koristi'*), ali i u imenu engleskoga podrijetla (*Helen*). U glagolu *biti* u trećem licu jednine i množine završni samoglasnik često ispada (*szamo j ima u Dusnoku, Inasaj szkupstina Primila Pozdrav*). Nadalje, samoglasnička skupina *-ao* steže se u *-o* (*umro, vaskrszo, szam szeradovo, ko, mogo, zno*). Osim navedenih, u pismima se javljaju i druge crte karakteristične za štokavske sustave, osobito za slavonski dijalekt. Tako se vokal *u* pojavljuje kao rezultat slogotvornoga *l* (*iszuze szu mi u dvesztruke kapale*), ali i kao refleks stražnjega nazala (*i tvoj muzs; moja zsenicza golubicza*). Prijedlozi i prefiksi bilježe štokavski razvoj skupine *v+šva* (*u ruku uzela; uvek brinem*). U skladu sa slavonskim obilježjima, zamjenjuje se skup *hv* fonemom *f* (*Falyem iszusza; fala Bogu; pofalyili szlovaki*). Finalno *-l* u imenskim riječima redovito čuva (*zsal*). Zabilježen je i razvoj fonema *đ* (*kad szmo bili mlagyi; neka biti uvregyena*), metateza skupine *vs > sv* (*tako szvi i decza; szve Pozdravjiva*) te izostanak rotacizma (*ne mozsemo recsama; davérni mozsemo osztat*).

Što se pak morfologije tiče, važno je istaknuti da imenice ženskoga roda u dativu i lokativu jednine imaju nastavak *-e* (*dragé mojoj szeszré Ané, one szu u Kalifornije, Dragoj moje milé, ti méné né véruges*). U genitivu množine često se pojavljuje nulti morfem (75. *godin, pa da vise novacz imam*), ali ima primjera i na nastavak *-a* (12 *godina*). Druga palatalizacija (sibilarizacija) se ne provodi, tj. ostaje nepromijenjen (*szlovaki*). Vokativ u ženskom rodu ima nastavak *-o* (*Matildko, szesztro, zseno, zseniczso*). Očuvan je stari skup *jd*, odnosno nije došlo do metateze i jotacije (*najde, dojde*). U prezentu trećega lica množine pojavljuju se dugi oblici (*ogyegu*). Paralelno se pojavljuju glagolski oblici *viđem i vidim*. Negacijski imperativ ne tvori se oblicima *nemoj/nemojte*, nego s *neka* (*neka kamata vise platyati, neka bit uvregyena*). Nakon glagola *ima, nema* pojavljuje se ili genitiv u partitivnoj funkciji (*ima volye*), ili akuzativ, koji je inače u dušnočkom govoru vrlo čest (*ima taku ko ti, nema take*). Futur II. se upotrebljava za izricanje radnje koja će se dogoditi prije druge buduće radnje: (*ako nyoj ne budu novczi trebovali, a ti onda izplati szve; nek ti ide ako bude*

mogo). Za komparativ pridjeva imamo u korpusu primjere *mlagyi*, u kojemu je došlo do jotacije, te oblik *sztaréji*.

U pismima nalazimo riječi tipične za slavonski dijalekt (*podivaniti*, *komsije*), ali i lekseme čije se značenje razlikuje od onoga u standardnome hrvatskom jeziku: npr. *szkupstina* 'obitelj', *u nase boztanczu* 'u našem vrtu', *iszta* 'samo', *knyiga* 'pismo' – iako se ovdje paralelno pojavi i leksem *pismo*.

Mađarski utjecaj u pismima

Tekstovi su dosljedno napisani na rackom govoru; ne nalazimo u njima prebacivanje koda, tj. izmjenu između rackoga i mađarskoga, izuzev jednoga primjera na kraju Droblyenova pisma: *Irta: DJ* 'napisao je: DJ'. Ipak, utjecaj mađarskoga u tekstovima jasno je zamjetan, što je – kako je objašnjeno u uvodu – posve očekivano u dvojezičnom okruženju u Dušnoku, gdje su racki i mađarski stoljećima supostojali i intenzivno se međusobno utjecali. U ovome radu nema prostora za sustavnu analizu svih kontaktnih pojava, ali se donose pojedini primjeri mađarskog utjecaja. U nekima su autori izravno preuzeli mađarsku riječ, u drugima su rabili racki izraz koji se može smatrati kalk-posuđenicom iz mađarskoga. Među primjerima nalazimo i prigodne posuđenice te one koje su postale sastavnim dijelom rackog govora, što potvrđuju podaci suvremenog terenskog istraživanja. Ovdje izdvajamo nekoliko ilustrativnih primjera:

- *hasznera pirule* 'uzima lijek'
Glagol *hasznera* potječe od mađarskog *használ* 'koristiti'. Budući da je potvrđen kod više izvornih govornika dušnočkog rackog – premda češće u obliku *hasznit* – nije riječ o prigodnom posuđivanju, već o ustaljenom elementu jezične prakse (TAMASKÓ 2020: 271). Hrvatski glagol *koristiti* u ovome značenju u rackom ne postoji. Riječ *pirula* u značenju 'pilula' također je posuđena iz mađarskog.
- *nema hibe* 'nema problema'
Riječ *hiba* izravno je preuzeta iz mađarskoga, a u rackom se govoru morfološki integrira dodavanjem genitivnog nastavka.⁴
- *duga izplati u takarek* 'plati dug u štedionici'
Takarek je kolokvijalni, skraćeni oblik mađarske riječi *takarékpénztár* u značenju 'banka, štedionica'. Ovo je primjer dominacije mađarskoga u lek-siku službene administracije. Takvi nazivi institucija u pravilu nisu imali ustaljen racki ekvivalent (usp. DUDÁS 2024: 87).
- *razsalivas ko kakema pletykama* 'rastužuješ me raznim tračevima'

⁴ Hrvatski jezikoslovac Ivan Brabec u radu *Kalački govor* navodi da je, uz riječ *smetanka* ('vrhnje'), i riječ *hiba* u dušnočkom rackom govoru slovačkog podrijetla. Iako se to ne može posve isključiti, vjerojatnije je da je riječ *hiba* preuzeta iz mađarskog jezika, budući da se u jezičnoj praksi dušnočkog rackog govora ponajprije treba računati s mađarskim utjecajima.

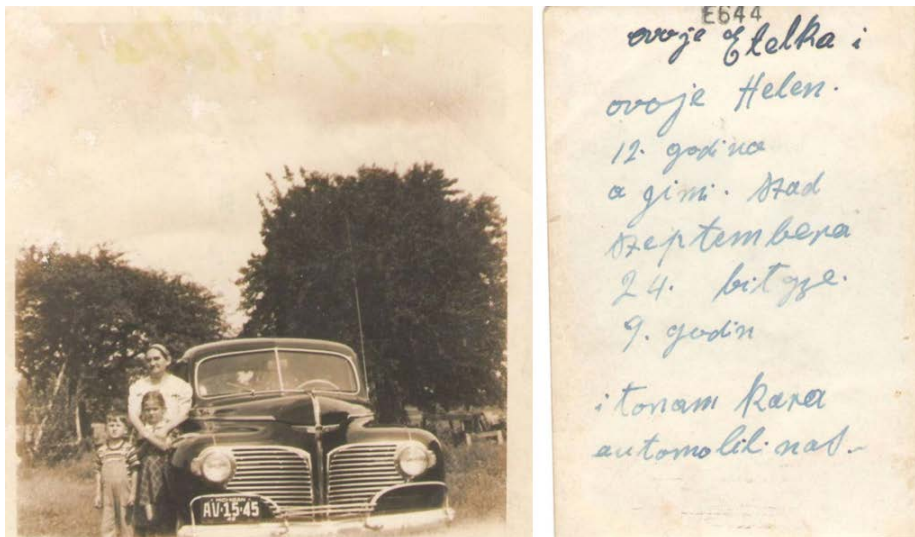
Pletykama je množinski oblik mađarske riječi *pletyka* ‘trač’ koja se morfološki uklapa u rackom govoru primanjem nastavka za instrumental. Kao i *takarek*, riječ nema uhodani racki pandan. Pojavljuje se i glagol *platykat* ‘tračati’.

- *koji tye dobro mi tragyu poszejat* ‘koji će mi dobro razbacati gnoj’
Tragyu potječe od mađarske riječi *trágya* ‘stajski gnoj’ i u pismu je sklonjen rackim akuzativnim nastavkom. Premda se koristi i riječ *đubre* u rackome, autor poseže za mađarskim oblikom, vjerojatno kao prigodnim posuđenicom. Rečenična struktura također pokazuje mađarski utjecaj: naglašavanje *dobro* i red riječi (*mi tragyu*) odstupaju od hrvatskoga standarda.
- *ni szloboda ni zrno prodati* ‘ne smije se prodati ni zrno’
Ova je konstrukcija prevedenica (kalk) mađarskog izraza *nem szabad* u značenju ‘ne smije se’. U mađarskom jeziku *szabad* može biti pridjev i pomoćni glagol, dok je u hrvatskom *sloboda* isključivo imenica. U dušnočkom rackom imenica *szloboda* preuzima ulogu pomoćnog elementa uz infinitiv.
- *da szluzsi u katanama* ‘da služi u vojsci’
Oblik *katanama* dolazi od mađarske riječi *katona* ‘vojnika’, te je u množini, s lokativnim nastavkom, integriran u rackski fonomorfološki sustav.

Pisma pokazuju utjecaj mađarskog obrasca u bilježenju datuma, primjerice: *Februara 15., szeptembera 24.* Latinski nazivi mjeseci preuzeti su u mađarskom obliku, dok su dodani nastavci prilagođeni rackom fonomorfološkom sustavu. Taj se način bilježenja datuma i danas zadržao u govoru, za razliku od hrvatskog standarda gdje dan stoji ispred mjeseca (*15. veljače, 24. rujna*), a nazivi mjeseci slavenskoga su podrijetla.

U pismima se pojavljuju i lokalni dušnočki nadimci koji su nerijetko bili važniji za identifikaciju osoba od službenih prezimena: *matanovém vinkom, matokin Petar, matokinu jozelyé szin, Pred ginginom kugyom, batyoka drobanova* ‘Drobanov stric’.

Na koncu ćemo se ukratko osvrnuti na utjecaj engleskoga. O znanju engleskoga kod Drobylena nemamo podataka; za Ballóa – koji je desetljećima živio u SAD-u i čija su djeca bila izvorni govornici engleskoga – razumno je pretpostaviti da ga je dobro govorio, no u pismima to nema izravnih tragova. Iznimka je natpis na poleđini jedne fotografije: *To nam kara, automobil nas*, gdje riječ *kara* vrlo vjerojatno dolazi od engleske riječi *car* u značenju *automobil*. Tome u prilog ide i to što autor odmah „prevodi” na općerazumljiv oblik *automobil*. Iako je riječ o jedinom primjeru, on svjedoči da je američki leksik ipak prodirao i u racku komunikaciju.

Slika 3.: Fotografija s natpisom na rackom jeziku na poleđini, koju je poslao József Balló.

Zaključak

Pisma Józsefa Droblyena i Józsefa Ballóa predstavljaju mali, ali ipak iznimno vrijedan korpus za proučavanje dušnočkoga rackog govora. Njihova je vrijednost u tome što nude spontano zapisan jezični materijal, kakav se u drugim okolnostima rijetko bilježio. Budući da su autori poznavali pismenost isključivo na mađarskom jeziku, pisma su zapisana mađarskim grafijskim sustavom, no jezično pripadaju rackome govoru. Analiza je pokazala da pisma čuvaju brojne značajke slavonskoga dijalekta: ekavski refleks jata, -šč kao refleks praslavenskih suglasničkih skupova **skj/*stj*, redukciju infinitiva, skraćene oblike glagola *biti* u trećem licu, promjene u skupinama *mn/ml*, kao i niz fonoloških, morfoloških i leksičkih osobitosti koje potvrđuju pripadnost podravskome tipu slavonskoga dijalekta. Osobitu vrijednost imaju i zabilježeni leksički primjeri. Utjecaj mađarskog jezika u tekstovima je jasan i višeslojan: od grafijskog sustava i bilježenja datuma, preko pojedinačnih posuđenica i kalkova, pa sve do integriranih konstrukcija koje su postale dijelom jezične prakse govornika. Pisma stoga svjedoče i o dugotrajnom dvojezičnom suživotu u dušnočkom okruženju.

Osim jezične vrijednosti, ova pisma imaju i širi kulturno-povijesni značaj: dokumentiraju emotivne doživljaje i životne okolnosti iseljenika, njihovu religioznost i svakodnevicu. Kao rijetki pisani tragovi govora koji se stoljećima prenosio gotovo isključivo usmenom predajom, ova su pisma jedinstveno svjedočanstvo prvenstveno jezične, ali i kulturne baštine dušnočke zajednice. Njihovo objavljivanje i analiza pridonose očuvanju i valorizaciji ovoga ugroženoga govora hrvatske jezične baštine.

Primjeri

József Droblyen:

Oktobera 11 dana.U Jakronu knjiga pisana 1912 godine

Falyem iszusza i majka marija Draga moja nikada ne szaboravlyena zeno evo szam se doso sztobo podivaniti po pizsmu kada sze ne mozsemo recsama i szada te lépo pozdravlyivam Draga moja nikada ne szaboravlyena zseniczó niti te mogu zaboraviti i szada ti zselyim od miloga moga szrétyu i zdravlye i bosjega blagoszova i da te ovaj moj red pizsma najde u najbolyemu zdravlyu i szada ti dajem na znanje draga moja nikada ne zaboravlyena zseniczó niti te mogu zaboravit da ja sza Fala Dragomu bogu zshiv i zdrav tako i tebe zselyim ko zami zsebé i szada te i jos jedamputa pozdravlyivam i dajem ti na znanye Draga moja nikada ne zaboravlyenazseno da ja zam dobijo kojemu szam najacse radovo i tako mi jako drago bilo da szam sze i radovo iszuze szu mi udve sztruke kapale kada szam oco u moju szobu ni nikoga bilo szam szam bijo oma mi palo na pamet to ta moja zsenicza golubicza koja mene ne veruje da ni tako kako drugi kaziva pa szam onda u ruku uzo pa szam onda uszta polyobijo Dragoj moję milé i Dragoj moję lépé zsene uzta mogo polyubit i tako mi bilo Draga moja zseno ko da szam te u zsiva uszta polyubijo i u csobe tako mi drago bilo i kada szam kazo gazdariczé ona velyi doneszite ju dole da ju i ja vigyem pa szam onda odno pa ju je u ruku uzela no vi imate lépu zsenu vidim da vam je jako lépa zsená szvi szu te pofalyili szlovaki a ja szam te najacse jel szí moja Draga moja nikad ne szaboravlyena zsenicza kolubicza nema take u jamerike ni u szvoj madzarske szamo j ima u dusnoku taku ko ti i szada te i jos jedamputa pozdravlyivam Draga moja zseno i dajem ti na znanje da te zsalyem trisztotine novcze to je trisztotine forint i kada dobijes Draga moja zseno onda oma otidi pa duga izplati u takarek pa neka kamata vise platyati oma odneszi ni da szakasznes pa da bude valyalo i kamata al ako dotle ovczy ogyeju ja szam tako poszlo da ogyeju do toga vremena dok bude valyalo kamata platit i kada novcze dobijes onda katénu pitaj ako nyoj ne budu novczy trebovali a ti onda izplati szve al ako katiné novczy trébaju a ti plati iszta dvesztotine a onno nyoj dadi koliko zi joj dusna ja bi volyijo da tamo platis ako mozse biti al ako ne mozse biti a ti i nyu popuni ako joj trebaju ako miszli kutyu kupiti ako ne bude jako zkupa onda bi bolye bilo da nek ne kupi ako bude zkupa bila jel doma ju nikada negye izplatiti onda bi bolye bilo da sogor dojde ako mose u jameriku szo tema novczema sto imaju pa bio de pré kutyu szte ko ako ima volye i ako ga puzstyaju iza da te i jos jedamputa pozdravlyivam Draga moja zseniczó i dajem ti na znanje da pozsebinu tu ne zsalyem ti pet krunza to zi mos kupiti sto hotyes to je tvoje kada ti dade i pizsala szí mi Draga moja zseno da tyes kupiti pol druga metre razsi ta nema hibe za to sto tyes kupiti ni da to sze poszejes jel je to mlogo tamo i pol drug holt zsita poldrug metre,

Nego pitaj batyoku drobanova i on nek ti ide ako bude mogo pa nek on gleda daka csoveka koji tye dobro poorat i koji tye dobro mi tragyu poszejat kazsi mu

da szam ga tako lépo pozdravijo da nek on ti ide ako mozse i rozuméjo szam u knjigé da miszlis kukruza prodat szu porcziju ni szloboda ni zrno prodati zato szam oma u najvecsér novcza poszlo dok szam knjigu dobijo jel u noj knjike sto zi mi piszala bolye bi bilo da szam i to kosta piszala kako tyemo dragi druse zitem kako tyu ja széjat neko sto zi me tako razsalila ni doszto sto sze uvek brinem kako tyu vetye sboralovati pa da vise novacz imam pa sto pré doma nego me i jos i razsalivas ko kakema pletykama pa ti méné i to pises da ne maris ni mojom zemlyom koju szam jako tesko szteko krvavem znojem i glavom probitom pa ti sze szu tu szemlyu szaboravit i jako mi Draga moja zseno zsal bilo iszto sto mi ni od zsaloszti szrcze puklo u méné ja nikada to ne bi verovo da ti méné né vérujes a da szada vigye da mi ne verujes nego volyis drugomu verovat a ja [czen tu pokzem] – *(teško čitljivo i nerazumljivo, op. autorice)* tu kupim pa da mogu prena kupit i pa u moju domovinu otit i ne znas da mi je tako mrzko u njoj biti da mi tako prvi puta bilo ko kako mi szada nikada me ne bi vidla amerika ni da bi ne vise galija prenela i szada te i jos jedamputa pozdravlyivam Draga moja zseniczto i osztani z bogom od mojga pozdravlyivana zbogo a ja sztobom i zada pozdravlyivam ocze i matrene i pratyu i szesztre i sogore i zselyim nyim szvijema szrétyu i zdravlye i pozjega blagoszova i neka biti uvregyena ko stogoda ni dobro napiszano jel jedva szam mogo od zsaloszti napiszati jel mi je i szad jako zsal kada mi pada napamet zbogom ostani od mene. Irta: DJ zsená HA

József Balló:

Piszano oktobra. 2. 1958

Izove dalyne zemlye dragi moji szvi zselyim vam odragoga Boga i od szrcza moga szvaka dobra kaszam szebé tako i szvima vama uszkupa draga matildko dajemti naznanye daszam dobijo tvoje pismo i jako szam szeradovo i szeszam rozuméjo stoszí piszala i jako lépo szí napiszala i lako szam mogo csitat tvoje pismo to stoszimi piszala i moja gyér Helen toje Ilonka magyarszki najbolye dasze kazse (Helen) i onami dala pismo stoszí nyoj poszlala piszala na macsarszki i jaszam joj procsato almije bilo lakse naraczki csatata ona nezna niraczki anezna nimacsarszki nego szamo englélszki ona gyeti piszat englélszki atko i szin moj szamo englélszki on je bijo szeptembera 24. (21) godinu je imo. On mora i jos 1 godinu da szluzsi u katanamaje szad 2 godine mora tamo i nagodinu szeptembera gye dojt kugye ako ude zshiv izdrav oni szu zaszad oba dvoje neudata a on neozsenyen. Helen imala juniusa 8. navrsila 24 godine Jimi ima 21 godinu szeptembera navrsijo 24. dana uszeptemberu bijo 21 godinu i razumejoszam zamoju szesztru Évu daje boleszna pozdravi je jako tako szve nyiove parove nyim i deczu malu i veliku i tvoja mater toje moja szeszra koju szam davno vidijo a znoszam i tvoga ocza onje geczanov szeszvo Pred ginginom kugyom zshivio i miszmo fala Bogu zsvi izdravi imam 5 zsenski a 5 muski. 8 szu ozsenyeni udati i jos Helen i Jime ovo dvoje tako i moja zsená

imejoje marija podzavila aoszobito ja szve vasz poimenu i unuke Pozdrav
oproszti ako stogod nije povolye

Piszano Oktobera 25. 1965

Draga szesztro moja tako szvi i decza i t tvoj muzs zselyimvam od ragog
Boga szvako dobro koszam szebé Draga Ano dobijoszam Piszmo odtebe i
szeszam razuméjo daszi bila sza matanovém vinkom radujemsze. Daoszam
pozdrav Ponyému lépoje i ja imam zselyu davasz vidim ali glavnoje dasze
vidimo gore dé je i mat i otacz nas. Duzsniszmo dasze molimo Bogu danam da
sznage davérni mozsemo osztat Dokraja a Decza szu mi prilicsno fala Bogu.
Idajem ti naznanye draga moja szesztro dobijoszam tvoje piszmo iszveszam
razuméjo idobijoszam szlike Antika sto drzsi janyu malu lépo lépa szlika. Ai
vinka lépa szlika. Pozdravlyivam szvu deczu szve rodsztvo i moja marija vasz
szve Pozdravjiva. Navrsila 75. Godin oktobera 15. A ja gyubit Februara 15. 73.
godin. Velika razlika kad szmo bili mlagyi. Pozdravlyivamo vasu szvetu
szkupstinu szve Goszpod danam dasznaga davérni osztanemo dokraja Ovo dadi
Ané

(bez datuma)

Draga moja szesztro Ano sto szii pisala Marcziusa 23. dobijoszam Marcziusa
28. Bogu fala. Zselyim od Goszpoda davasz zatekne ovo szlabo piszmo szve
zdrave. I Bog date blagoszija i dati da sznage i nama da mozsemo poszvetoj
volvoj nyegovoj nyemu nafalu i naszlavu biti dok raja u ime Premilog szina
nyegovog tako Pozdravi szve moje rodsztvo. Pisemti i jos niszam zdrav Bogu
fala Bolye szam i moja zsena marija izvelike lyubavi

Literatura

- ÁCS, KOTHENCZ 2011 = ÁCS J., KOTHENCZ K. Társadalmi, gazdasági és
kulturális viszonyok a XX. századi Dusnokon // Báráth, J. (ur.). Dusnok története és
néprajza. Szeged: Dusnok Község Önkormányzata, 2011. 275–322.
- BARICS 1998 = BARICS E. A magyarországi horvátok nyelve // Magyarországi
horvátok. Budapest: Körtáncfüzetek, 1998. 17–20.
- BÁRTH, BÁRTH 2011 = BÁRTH D., BÁRTH J. Egyház, vallás, iskola Dusnok
XVIII–XIX. századi történetében // Báráth J. (ur.). Dusnok története és néprajza.
Szeged: Dusnok Község Önkormányzata, 2011. 237–274.
- BRABEC 1969–70 = BRABEC I. Kaločki govor. Zagreb: Ljetopis JAZU 75, 1969–70.
- DEME 1950 = DEME L. Amíg a cz-ből c lett. Magyar Nyelvőr, 1950. 74 (2–3). 78–83.
- DUDÁS 2024 = DUDÁS E. Horvát nyelvű helynévgyűjtési tapasztalatok Bányán és
Dusnokon. Helynévtörténeti Tanulmányok, 2024. 18. 85–92.
- FAMILYSEARCH 2024a = FamilySearch. New York City, New York, United States
feljegyzések, Amerikai Egyesült Államok, Bevándorlási nyilvántartás. United
States. National Archives and Records Administration, képcsoportszám: 007675874,

- 1240/1118. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9TH-PG9D?view=index> (Pristupljeno 6. veljače 2024.).
- FAMILYSEARCH 2024b = FamilySearch. Wayne, Michigan, United States feljegyzések. United States. National Archives and Records Administration, Great Lakes Region, képcsoportszám: 102902877, 1518/550. kép. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6V-2S2J-L?view=index> (Pristupljeno 6. veljače 2024.).
- LISAC 2003 = LISAC J. Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja // Migracijske i etničke teme, 2003. 19. 7–16.
- STEPANOVIĆ 1986 = STEPANOVIĆ P. The local dialects of Dusnok and Bática // A taxonomic description of the dialects of Serbs and Croats in Hungary. The Štokavian dialect. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 65–73.
- STOLAC 2005 = STOLAC D. Uz jednu kostrensku zborniku pjesama // Zbornik katedre čakavskog sabora Kostrene. Kostrena, 2005. 109–116.
- TAMASKÓ 2020 = TAMASKÓ E. A magyar igék morfológiai adaptációja egy archaikus horvát nyelvjárásban // Bihari E., Molnár D., Szikszai-Németh K. (szerk.). Tavasz Szél / Spring Wind 2019 tanulmánykötet. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2020. 265–274. <https://dosz.hu/fil/4b0ba95b5f98858eb275ffd4b3e5fbf94f7396894999210567c211be88922444> (Pristupljeno 28. kolovoza 2025.).

“Nema take u Jamerike ni u szvoj Madzarske, szamo j ima u Dusnoku taku ko ti” – Some Linguistic Features of the Dusnok Rac Dialect in Emigrant Letters. The paper examines rare written records of the Dusnok Rac dialect, preserved in emigrant letters from the 20th century. It examines five letters by two senders, written in the United States in the Dusnok Rac dialect but recorded with Hungarian orthography. In addition to presenting the authors, the context of their writing, and the content of the correspondence, the corpus highlights phonological, morphological, and lexical features of the Slavonian dialect, along with instances of Hungarian and occasional English influence on Dusnok Rac speech. This small corpus offers a unique insight into the linguistic features of the Dusnok Rac community, and indirectly into its cultural and identity heritage.

Keywords: Dusnok, Slavonian dialect, Rac speech, emigrant letters, linguistic heritage